

ԻՐԱՎԻՃԱԿՆ ԱԼԺԻՐՈՒՄ. ԷՄԻՐ ԱԲԴ ԱԼ-ԿԱԴԵՐԻ ՀԱԿԱՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ՓՈԽԸ (1844-1847 թթ.)

Արամ Գասպարյան

Պատմական գիտությունների թեկնածու
ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ
ՀՀ, Երևան, Մարշալ Բաղդամյան 24 գ
Էլ. հասցե՝ mmcsar@gmail.com

Հոդվածը ներկայացվել է 14.04.2021, գրախոսվել է 15.06.2021,
ընդունվել է տպագրության 15.10.2021
DOI: 10.53548/03208117-2021.3-126

Ներածություն

1843 թ. վերջը շրջադարձային էր ալժիրցիների հակաֆրանսիական պայքարի համար: Պատերազմի անհաջող ընթացքը, սմալայի¹ կործանումն ու մի շարք պարտություններն ստիպեցին էմիր Աբդ ալ-Կադերին լքել Ալժիրը և ապաստան գտնել Մարոկկոյում: Այստեղից էմիրը շարունակում էր համակարգել Ալժիրում մնացած իր բանակի գործողությունները, որի ղեկավարությունն ստանձնել էր նրա ամենահավատարիմ խալիֆներից մեկը՝ Բեն Ալլալը²: Անհրաժեշտ է նշել, որ չնայած այն հանգամանքին, որ Աբդ ալ-Կադերի ճամբարը տեղակայված էր Մարոկկոյում, այնուամենայնիվ, նա հաճախակի գրոհներ էր իրականացնում Ալժիրում ֆրանսիական զորքերի դեմ:

Աբդ ալ-Կադերի պետության կործանումն Ալժիրի գեներալ-նահանգապետ Բյուժոյին վստահություն էր ներշնչում, որ պայքարը ըմբոստարարների դեմ գրեթե ավարտված է: Ֆրանսիացիները հպատակության բերված շրջաններում առանց հապաղելու հաստատեցին ռազմական վերահսկողություն: Ավելորդ չէ նշել, որ Բյուժոն այդ տարածքներում պահպանեց Աբդ ալ-Կադերի կողմից հաստատված գյուղատնտեսական հա-

¹ Աբդ ալ-Կադերի կողմից ստեղծված վոյանային քաղաք, որն ուներ շուրջ 40 000 բնակիչ: Սմալա՝ արաբերենից թարգմանաբար նշանակում է տնային տնտեսություն:

² Խալիֆ Բեն Ալլալը սպանվեց 1843 թ. նոյեմբերին՝ ֆրանսիական զորքերի հետ ընդհարումներից մեկի ժամանակ: Ալժիրցիներին բարոյագրկելու նպատակով ֆրանսիացիները մի քանի օր շարունակ խալիֆի կտրված գլուխը ցուցադրում էին տարբեր գյուղերում և բնակավայրերում: Marston, Petzon 2013, 45.

մակարգը: Տեղերում նշանակվեցին մուսուլման պաշտոնյաներ, որոնք, սակայն, գտնվում էին ֆրանսիական զինվորական հրամանատարության անմիջական վերահսկողության ներքո: «Խաղաղության» բերված շրջաններն ակտիվորեն վերաբնակեցվեցին եվրոպացիներով: Դրա հետ մեկտեղ զինվորական վարչակազմը տարատեսակ ճնշումների և հալածանքների էր ենթարկում առանց այդ էլ չքավորության եզրին հայտնված ալժիրցիներին: Այս գործողությունները, իհարկե, ավելի էին բորբոքում տեղաբնիկների ատելությունը օտարերկրացիների հանդեպ:

Չնայած այն հանգամանքին, որ պատերազմը, փաստորեն, ավարտված էր, այդուամենայնիվ, ռազմական գործողությունները շարունակվում էին: Ալժիրյան բանակի մնացորդները դեռևս լարվածության մեջ էին պահում ֆրանսիական իշխանություններին, որոնք ստիպված էին կրկին կիրառել «թռչող զորասյունների» մարտավարությունը՝ հետապնդելով Աբդ ալ-Կադերին և նրա զինվորներին ինչպես Ալժիրում, այնպես էլ Մարոկկոյում:

Ֆրանս-մարոկկոյական պատերազմը

Անհրաժեշտ է նշել, որ դեռևս հակաֆրանսիական պայքարի սկզբից Մարոկկոյի իշխանությունները չէին թաքցնում իրենց թշնամական վերաբերմունքն Ալժիրում ֆրանսիական ներկայության հանդեպ և ֆրանսիական օկուպացիայի առաջին իսկ օրերից սկսեցին բարոյական ու նյութական օգնություն ցուցաբերել ալժիրցիներին: Եվ երբ Աբդ ալ-Կադերն Արևմտյան Ալժիրի ցեղերի մեծամասնության կողմից ընտրվեց որպես իրենց առաջնորդ³ և ստանձնեց հակաֆրանսիական պայքարի ղեկավարությունը, Մարոկկոյի սուլթան Աբդ ալ-Ռահմանը սատարեց վերջինիս: Էմիրն իր հերթին հավերժ հավատարմության ու բարեկամության երաշխիքներ տվեց սուլթանին:

Աբդ ալ-Ռահմանի աջակցությունը, անշուշտ, կենսական նշանակություն ուներ էմիր Աբդ ալ-Կադերի համար, քանի որ սուլթանի կողմից հատկացվող դրամական միջոցները էմիրի գանձարանի համալրման կարևոր աղբյուր էին, իսկ Մարոկկոյից ներկրվող զենքը, ռազմամթերքը և սպառազինությունը՝ Ալժիրի բանակի մատակարարման հիմնական միջոց: Բացի այդ, Մարոկկոյի հյուսիսարևմտյան նավահանգիստները պատերազմող Ալժիրին հնարավորություն էին տալիս առևտրական գոր-

³ Ланда 1976, 67.

ծարքներ իրականացնելու Արևելյան Եվրոպայի հետ, իսկ Ֆեզ և Տանժեր քաղաքներն Աբդ ալ-Կադերի համար դարձել էին արտաքին քաղաքական կապերի հաստատման կենտրոններ:

Ժամանակի ընթացքում, սակայն, Աբդ ալ-Ռահմանն սկսեց զգուշավորություն ցուցաբերել Աբդ ալ-Կադերի հետ հարաբերություններում: Պատճառը, թերևս, այն էր որ Մարոկկոյի արաբ բնակչության մեծամասնությունը հիացմունքով էր հետևում իրենց հարևանների ազատագրական շարժմանը և ցանկանում էր միանալ ալժիրյան ջիհադին: Միևնույն ժամանակ, Ֆրանսիան պահանջում էր, որ սուլթանը դադարեցնի օգնությունն Աբդ ալ-Կադերին: Անգլիան, իր հերթին, ցանկանալով ամեն գնով կանխել Ֆրանսիայի հնարավոր ներխուժումը Մարոկկո, ճնշումներ էր գործադրում Աբդ ալ-Ռահմանի նկատմամբ: Սակայն երկրում ստեղծված քաղաքական պառակտումը⁴ սուլթանին հնարավորություն չէր տալիս համաձայնվելու Ֆրանսիայի պահանջներին: Եվ չնայած նա շարունակում էր թույլատրել Աբդ ալ-Կադերի և նրա զինվորների ներկայությունն իր տարածքներում, այսուհանդերձ, լարվածությունը երկու առաջնորդների միջև գնալով աճում էր:

Մարոկկոյի իշխանությունների նման դիրքորոշումն ամենևին անսպասելի չէր Ալժիրում տեղակայված ֆրանսիացի բարձրաստիճան սպայական անձնակազմի համար: Վերջիններս հավատացած էին, որ քանի դեռ Մարոկկոն աջակցում է ալժիրցիներին, հակաֆրանսիական պայքարը երբեք չի դադարի: Հետևաբար, զարմանալի չէ, որ Ֆրանսիան, ի պատասխան Ալժիրի սահմանի մոտ Մարոկկոյի զորքերի կուտակմանը և Աբդ ալ-Կադերի՝ Մարոկկոյում ապաստանելուն, ներխուժեց Մարոկկո, որով և բաց ռազմական հակամարտության սկիզբը դրվեց: 1844 թ. հունիսին ֆրանսիական զորքերը, Ուջդ քաղաքի մոտ մարտի բռնվելով սուլթանի զորքերի հետ և պարտության մատնելով նրանց, նույն օրը ևեթ հետ քաշվեցին: Այդ պահից սկսվեց ֆրանս-մարոկկոյական պատերազմը:

Ֆրանսիացիները երկու ուղղությամբ հարձակում գործեցին Մարոկկոյի վրա: Մինչ ֆրանսիական ռազմածովային նավատորմը արքայազն Ժուլենվիլի գլխավորությամբ ռմբակոծում էր Տանժեր և Մոգադոր ծովափնյա քաղաքները, ֆրանսիական բանակը գեներալ Բյուժոյի գլխավորությամբ ներխուժեց Մարոկկո և օգոստոսի 14-ին Իսլի գետի մոտ տեղի ունե-

⁴ Այդ ժամանակահատվածում Մարոկկոյի արքունիքը բաժանվել էր երկու ճամբարի՝ Աբդ ալ-Կադերի աջակիցների և հակառակորդների:

ցած ճակատամարտում պարտության մատնեց սուլթան Աբդ ալ-Ռահմանի զորքերին⁵։ Ֆրանսիական բանակի սրընթաց հարձակումը, նրա հաջողություններն ու բացահայտ ռազմական առավելությունը Աբդ ալ-Ռահմանին հարկադրեցին բանակցություններ սկսել ֆրանսիացիների հետ։ 1844 թ. սեպտեմբերի 10-ին Տանժերում Մուհամմեդ Աբդ ալ-Ռահմանը և գեներալ-նահանգապետ Բյուժոն ստորագրեցին խաղաղության պայմանագիր։

Համաձայն պայմանագրի՝ սուլթանը պարտավորվում էր ցրել Ալժիրի սահմանների մոտ կուտակված զորքերը, հրաժարվել Ֆրանսիայի թշնամիներին աջակցելուց, չօժանդակել էմիր Աբդ ալ-Կադերին և ընդունել Ֆրանսիայի ներկայությունն Ալժիրում։ Բացի այդ, նա խոստացավ հետապնդել էմիրին Մարոկկոյում և բռնելու դեպքում վտարել երկրից կամ մեկուսացնել։ Ֆրանսիացիները, իրենց հերթին, խոստացան Աբդ ալ-Կադերին գերելու դեպքում հարգանքով և արժանապատվությամբ վերաբերվել նրան և իրենց զորքերը դուրս բերել Մարոկկոյից։

Սուլթան Աբդ ալ-Ռահմանը, սկսելով բանակցությունները ֆրանսիացիների հետ, հետապնդում էր որոշակի քաղաքական նպատակներ ևս։ Կանխագգալով Աբդ ալ-Կադերի մոտալուտ պարտությունը՝ նա ցանկանում էր հասնել իր գլխավոր նպատակին, այն է՝ սահմանափակել Ֆրանսիայի գաղութային նկրտումները Կենտրոնական և Արևելյան Ալժիրում՝ պահպանելով իր հսկողությունն ու ազդեցությունը Արևմտյան Ալժիրում։

Չնայած ֆրանսիական զորքերը կարողացան զգալի հաջողությունների հասնել Ալժիրը հպատակեցնելու և այնտեղ իրենց իշխանությունն ամրապնդելու գործում, սակայն տեղի բնակչության նկատմամբ նրանց կողմից շարունակվող ճնշումները, հետապնդումները, հողերի զավթումը, հարկային բեռի սաստկացումը, հանգեցրին հակազդության ժողովրդական ընդվզումների և ապստամբությունների, որոնցից ամենախոշորը բռնկվեց 1845 թ. սկզբին Արևմտյան Ալժիրում՝ Դահրայի լեռներում⁶։

1845 թ. շեյխ Բու Մազայի⁷ ապստամբությունը

Հակաֆրանսիական պայքարի ղեկավարությունն ստանձնեց շեյխ Բու Մազան՝ Մուհամմեդ բեն Աուդան, որն առավելապես հայտնի է Մու-

⁵ Ageron 1991, 19.

⁶ Օրանի շրջան։

⁷ Բու Մազա – արաբ.՝ մարդ այծի հետ, կամ այծի հայր։

համմեդ բեն Աբդալլահ անվամբ⁸: Լինելով Դերկավիյա կրոնական միաբանության անդամ՝ նա պնդում էր, որ ինքը փրկիչն է՝ մահդին⁹, և որ Աստված իրեն է ընտրել անհավատներին երկրից դուրս շարտելու համար¹⁰:

Մոտ երկու տարի տևած ապստամբությունը տարածվեց Դահրայից Ուրսենիս և Թիթերիից մինչև Քաբիլիյա՝ հասնելով Սահարա անապատի սահմանները¹¹: Հատկանշական է, որ Բու Մազայի ապստամբության սկիզբը կապված չի եղել Աբդ ալ-Կադերի անվան հետ և էականորեն տարբերվում էր Աբդ ալ-Կադերի պայքարի ոճից ու մեթոդներից: Այս ապստամբությունը կարելի է բնորոշել որպես ժողովրդական ըմբոստություն, որի մասնակիցներին միավորում էր ատելությունը գաղութարարների նկատմամբ, և որն ուղղորդվում և ոգեշնչվում էր սրբերի հանդեպ ավանդական հավատով:

Մոհամմեդ բեն Աբդալլահին Ալժիրի հին ընտանիքներից էր, որը սերում էր մարգարեի տոհմից¹²: Բեն Աբդալլահին ստացել էր տարրական կրթություն և չունեւ բավարար ռազմական գիտելիքներ ու փորձառություն, սակայն երիտասարդ շեյխը դրանք հաջողությամբ փոխհատուցում էր դեկավարական հմտություններով և անձնական արժանիքներով՝ անձնազոհ քաջությամբ ու ընդհանուր պայքարին իր նվիրվածությամբ¹³:

Ապստամբության առաջին մի քանի շաբաթվա ընթացքում բեն Աբդալլահին հաջողվեց իր շուրջը համախմբել ոչ միայն իր համերկրացիներին այլ նաև Օրանի շրջանի բազմաթիվ ցեղերի: 1845 թ. մայիսին (մեկ այլ տվյալով՝ մարտին)¹⁴ Բու Մազային հաջողվեց գրավել Օրլեանվիլ քաղաքը¹⁵: Այս հաղթանակի լուրը բարձրացրեց վերջինիս հեղինակությունը, և նրա ազդեցությունը տարածեց մինչև Շելեֆի դաշտավայր¹⁶: Ալժիրի տարբեր շրջաններից մարդիկ վերցրին իրենց զենքերը և միացան հակաֆրանսիական պայքարին հանուն մահդիի՝ Մոհամմեդ բեն Աբդալլահի:

⁸ <https://www.algerianembassy.org/about-algeria/Revolt-Sheikh-Bou-Maza.html>

⁹ Laremon Ricardo 1999, 56.

¹⁰ Marston, Petzon 2013, 46.

¹¹ Laremon Ricardo 1999, 56.

¹² Abou-Khamseen, Manssour 1983, 135.

¹³ Bellemare 1863, 299.

¹⁴ Хмелева 1973, 104.

¹⁵ Abou-Khamseen, Manssour 1983, 135.

¹⁶ Կենտրոնական Ալժիր:

Շեյխ Բու Մազան փորձում էր ստեղծել կանոնավոր բանակ, որը բաղկացած կլիներ հետևակից և հեծելազորից: Բացի այդ, նա իր ներկայացուցիչներին ուղարկեց տարբեր ցեղերի մոտ և ապստամբության կոչով դիմեց ալժիրցիներին: Նրա ջանքերով 1845 թ. հունիսին ընդվզեց Ուարսենիսի բնակչությունը¹⁷: Նա, ինչպես նախկինում Աբդ ալ-Կադերը, փորձեց պայքարի դուրս բերել նաև Քաբիլիայի բնակչությանը, սակայն աջակցություն չգտավ: Այսուամենայնիվ, ապստամբության աշխարհագրությունը մեծանում էր, իսկ աջակիցների թիվը աճում, որը լրջորեն անհանգստացնում էր գաղութային իշխանություններին:

Այս համատեքստում առանձնակի հետաքրքրություն են ներկայացնում ապստամբության բռնկման պատճառներն ու Մոհամմեդ բեն Աբդալլահի և Աբդ ալ-Կադերի հարաբերությունները: Չնայած այն բանին, որ երկու առաջնորդներն էլ հետապնդում էին միևնույն նպատակը, այսուհանդերձ, նրանք երբեք չմիավորեցին իրենց ուժերը և հանդես չեկան մեկ միասնական ճակատով: Սակայն պետք է նշել նաև այն հանգամանքը, որ երբեմն Բու Մազայի և Աբդ ալ-Կադերի կողմնակիցները գործում էին միասնաբար:

Ապստամբությանը ժամանակակից ֆրանսիացի հետախույզ Չարլզ Ռիչարդը պնդում էր, որ Բու Մազան գործում էր Ալժիրի թախիբյա կրոնական միաբանության ղեկավար ալ-Հաջ ալ-Արբիի ուղղորդմամբ: Թախիբյա միաբանության աջակցությունը Բու Մազային պայմանավորված էր Ալժիրում Աբդ ալ-Կադերի ազատագրական շարժումից անկախ ուժային կենտրոնների ստեղծման քաղաքական նպատակով¹⁸: Այս պնդումը կարելի է հնարավոր համարել, եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ սուլթան Աբդ ալ-Ռահմանը թախիբյա միաբանության ղեկավարն էր և ցանկանում էր պահպանել իր ազդեցությունն Արևմտյան Ալժիրում Աբդ ալ-Կադերի հնարավոր պարտությունից հետո: Աբդ ալ-Կադերը, փաստորեն, հրաժարվեց օժանդակել Բու Մազային, քանի որ չէր հավատում, որ վերջինս Աստծո ընտրյալն է և Ալժիրի փրկիչը:

1845 թ. աշնանը Աբդ ալ-Կադերն իր զորքի¹⁹ հետ Մարոկկոյից վերադարձավ Ալժիր և անմիջապես ստանձնեց հակաֆրանսիական պայքարի առաջնորդի դերը: Կարճ ժամանակ անց նա արդեն խոշոր հարձակում

¹⁷ Хмелева 1973, 104.

¹⁸ Lagemon 1999, 55-56.

¹⁹ Որոշ տվյալներով, զորքը բաղկացած էր 6000 հետևակից: Kiser 2008, 176.

կազմակերպեց Թաֆնայի դաշտավայրի ուղղությամբ: Հոկտեմբերի 15-ին²⁰ (դեկտեմբերի 20-ին)²¹ Աբդ ալ-Կադերը գլխովին ջախջախեց իր դեմ ուղարկված Զեմաա-Ղազաուաթի ֆրանսիական ռազմական հենակետի հրամանատար գնդապետ Մոնտանյակի 400-հոգանոց ջոկատը: Միայն 12 ֆրանսիացի զինվորների հաջողվեց վերադառնալ հենակետ²²: Մի քանի օր անց Թլեմսենի մերձակայքում արաբներին հաջողվեց շրջապատել և գերի վերցնել 200 ֆրանսիացի զինվորականի²³:

Ֆրանսիացիների պատասխանը Բու Մազայի ապստամբությանը և Աբդ ալ-Կադերի գործողություններին չափազանց կոշտ էր, որն իր դաժանությամբ աննախադեպ էր Ալժիրում ֆրանսիացիների տեղակայումից ի վեր և անջնջելի հետք թողեց Ալժիրի և Ֆրանսիայի պատմության վրա:

Առաջին շրջանի անհաջողություններից հետո վերակազմավորվելով՝ ֆրանսիացիները ապստամբած շրջանները վերածեցին ավերակների և առանց տարբերություն դնելու անխնա կոտորում էին թե՛ ռազմիկներին և թե՛ խաղաղ բնակչությանը: Իրենց դաժանություններով ֆրանսիացիներն առավելապես աչքի ընկան Դահիրայի լեռներում իրականացրած ոճրագործություններով: Այստեղի լայնարձակ քարանձավներում իրենց ընտանիքների հետ ապաստանել էին բազմաթիվ արաբներ: Հետապնդվելով ֆրանսիացիների կողմից՝ արաբները փակվում են այդպիսի քարանձավներից մեկում: Հրամանատար Պելիսիեն նրանցից պահանջում է հանձնվել: Մերժում ստանալով՝ կարգադրում է փայտերով փակել քարանձավի մուտքը և հրկիզել այն՝ չթողնելով փրկվելու որևէ հնարավորություն: Այս բարբարոսության հետևանքով խեղդամահ եղան (տարբեր տվյալներով) 600²⁴-800²⁵ ալժիրցի կանայք, երեխաներ, ծերեր:

Պելիսիեի «հաղթանակը» վրդովմունք առաջացրեց նույնիսկ Ֆրանսիայում, սակայն գեներալ-նահանգապետ Բյուժոն պաշտպանեց Պելիսիեին՝ հայտարարելով, որ նմանօրինակ միջոցները դաժան են, բայց անհրաժեշտ²⁶: Ավելորդ չէ նշել, որ դրանից հետո այս գործելաոճն ընդօրի-

²⁰ Хмелева 1973, 106.

²¹ Abou-Khamseen, Manssour 1983, 136.

²² Куропаткин 1877, 38.

²³ Куропаткин 1877, 38.

²⁴ Куропаткин 1877, 38.

²⁵ Ageron 1991, 20.

²⁶ Хмелева 1973, 105.

նակեցին մի շարք ֆրանսիացի սպաներ, որը հարյուրավոր ալժիրցիների դատապարտեց նույն ճակատագրին:

Անդադար շարունակվող ռազիան²⁷ քայքայում էր երկիրը: Ալժիրցիներից բռնազավթվում էին ոչ միայն հողերը, այլ նաև ընտանի կենդանիները՝ ոչխարներ, ուղտեր և այլն՝ նրանց մատնելով չքավորության և սովի: Գերեվարված կանայք փոխանակվում էին ծիերի հետ կամ վաճառվում, իսկ այն գյուղերը, որոնք համարձակվում էին ընդվզել ֆրանսիացիների գործողությունների դեմ, հիմնովին ոչնչացվում էին: Միաժամանակ, ֆրանսիացիները կաշառում էին ֆեոդալական վերնախավին: Կաիդներին և աղաներին հատկացվում էին խոշոր դրամական միջոցներ, և թույլատրվում էր յուրացնել հարկերի և տուրքերի մի մասը²⁸, և վերջիններս դառնում էին գաղութային իշխանությունների հավատարիմ ծառաներ:

Ինչպես նախկինում, այնպես էլ այժմ այս գործողությունները տալիս են սպասված արդյունքը: Համատարած վախի մթնոլորտը և լավ կազմակերպված լրտեսական ցանցը թուլացրին առանց այն էլ անկում ապրող հակաֆրանսիական ապստամբությունը:

Աբդ ալ-Կադերի ապստամբության ձախողումը

1845 թ. վերջին Ֆրանսիան վերականգնել էր իր վերահսկողությունը մինչ այդ Աբդ ալ-Կադերի և Բու Մազայի ազդեցության տակ գտնվող շրջանների մեծ մասի վրա: Ֆրանսիական զորքերը դադարեցրին պատժիչ գործողությունները քաղաքացիական բնակչության նկատմամբ և իրենց ուժերն ուղղեցին Աբդ ալ-Կադերի ոչնչացմանը: 1846 թ. Ֆրանսիան Ալժիրում իր զորքերի թիվը հասցրեց 120 000-ի²⁹, որի մեծ մասը հետապնդում էր Աբդ ալ-Կադերի զորքին, որն այդ պահին չէր գերազանցում 5000-ը և սփռված էր ողջ երկրով մեկ: Այս ողջ ընթացքում Աբդ ալ-Կադերի զորքը խուսափում էր ֆրանսիական զորքերի հետ բաց ընդհարումներից և կռվի էր բռնվում միայն բարենպաստ պայմաններում: Պատահական չէ, որ ֆրանսիացիներին շուտով հաջողվեց ճնշել Բու Մազայի ապստամբությունը

²⁷ Ֆրանսիական բանակի հանկարծակի հարձակումները գյուղերի և բեդվինների կայանների վրա Ալժիրի պատմագրությունում ստացավ *ռազիա* անվանումը: Ռազիան վերցվել է արաբերեն *ղազիյա՝ ասպատակություն, արշավ* բառից:

²⁸ Хмелева 1973, 106.

²⁹ Churchill 1867, 243.

և կասեցնել Մարոկկոյից եկող օգնությունը, որն իր անխուսափելի ազդեցությունն ունեցավ էմիրի ձեռնարկած հետագա քայլերի վրա:

1846 թ. վերջին Աբդ ալ-Կադերն ստիպված էր կրկին նահանջել Մարոկկո, որը, սակայն, այս անգամ վերջինիս համար անվտանգ ապաստարան չէր կարող լինել, քանի որ ֆրանսիացիների ճնշմամբ սուլթան Աբդ ալ-Ռահմանի առաջնային նպատակը դարձել էր ալժիրցիների զորքի և ճամբարի հայտնաբերումը: Մարոկկոյի գինված ուժերին հաջողվեց ոչնչացնել Աբդ ալ-Կադերին հավատարիմ ալժիրյան երկու խոշոր ցեղախմբերի³⁰ դրանով իսկ էմիրին զրկելով այդքան անհրաժեշտ աջակցությունից: Աբդ ալ-Կադերը փորձեց բանակցել Մարոկկոյի սուլթանի հետ, սակայն դա որևէ արդյունքի չհանգեցրեց³¹:

1847 թ. սկզբին առավել ակնհայտ էր դառնում Աբդ ալ-Կադերի պարտվելու հավանականությունը: Իրավիճակն ավելի բարդացավ, երբ Ալժիրում գտնվող Աբդ ալ-Կադերի վերջին խալիֆ Ահմադ բեն Սալիմը ֆրանսիացիների հետ բանակցությունների միջոցով երաշխավորելով իր անվտանգությունը՝ հանձնվեց վերջիններիս և լքեց Ալժիրը³²: Ավելի վաղ նմանատիպ պայմանավորվածություն էր ձեռք բերվել նաև ֆրանսիացիներին գերի ընկած Մոհամմադ բեն Աբդալլահի հետ³³:

Այս ժամանակահատվածում Աբդ ալ-Կադերն իր զորքերի մնացորդի հետ դեռևս շարունակում էր գտնվել Մարոկկոյում՝ խուսափելով մարոկկոցիների հետ բաց ճակատամարտից: Անընդհատ հետապնդվելով Մարոկկոյի մեծաքանակ բանակի կողմից՝ էմիրը, ի վերջո, հարկադրված վերադարձավ Ալժիր, որտեղ թեև ավելի անվտանգ էր, սակայն ընդհանուր իրավիճակն անհուսալի էր:

Ալժիրյան զորքը, որի թիվը հասել էր մի քանի հարյուրի³⁴, բարոյագրված էր, ցեղերը հեռանում էին էմիրից, իսկ ճամբարում գտնվող կանայք և երեխաները քաղցած էին և թուլացած: Հակառակ դրան՝ ֆրանսիացիների դիրքերն Արևմտյան Ալժիրում այնքան էին ուժեղացել, որ Աբդ ալ-Կադերը պայքարը շարունակելու ոչ մի հնարավորություն չէր տեսնում:

³⁰ Marston, Petzon 2013, 49.

³¹ Churchill 1867, 257.

³² Buoyerdene 2012, 64.

³³ Kiser 2008, 187.

³⁴ Abou-Khamseen, Manssour 1983, 137.

Ալժիրի արաբական պետության հիմնադիրը կանգնել էր երկընտանյալ առջև. կա՛մ թողնել իր ճամբարը, հեռանալ Ալժիրի անապատային շրջաններ, վերակազմավորել ուժերը և շարունակել պայքարը, կա՛մ մնալ իր ժողովրդի հետ, կիսել նրա ճակատագիրը և հանձնվել ֆրանսիացիներին: Աբդ ալ-Կադերի պարագայում ընտրությունն առավել քան ակնհայտ էր: 1847 թ. դեկտեմբերի 23-ին նա հանձնվեց ֆրանսիացիներին՝ հետևյալ պայմաններով. նա և իր ընտանիքը կլքեն Ալժիրը և բնակություն կհաստատեն Եգիպտոսում: Այդպիսի հնարավորություն կտրամադրվի նաև Աբդ ալ-Կադերի հետ մեկնել ցանկացող զինվորներին և սպաներին: Երկրում մնացող զինվորականները չեն հետապնդվի և կպահպանեն իրենց ունեցվածքը:

Եզրակացություններ

1848 թ. հունվարին Աբդ ալ-Կադերն իր ընտանիքի և մի քանի տասնյակ մերձավորների ու համախոհների հետ տեղափոխվեց Տուլոն³⁵: Ֆրանսիացիները չկատարեցին իրենց խոստումը և ազատությունից զրկեցին էմիրին՝ նրան պահելով գերության մեջ: Աբդ ալ-Կադերն ազատվեց միայն 1852 թ. և 1855 թ. բնակություն հաստատեց Դամասկոսում³⁶, որտեղ և 1883 թ. կնքեց իր մահկանացուն³⁷:

Այսպիսով, չնայած ֆրանսիացիներին հաջողվեց հաղթանակ տանել իրենց ամենաոխերիմ թշնամու՝ Աբդ ալ-Կադերի նկատմամբ և վերջ դնել նրա պայքարին, այնուամենայնիվ, դեռ երկար ժամանակ Ալժիրի տարբեր վայրերում բռնկվում էին հակաֆրանսիական ապստամբություններ: Ֆրանսիային հաջողվեց գրավել Ալժիրը, սակայն չհաջողվեց հպատակեցնել ալժիրցիներին:

Գրականություն

- Куропаткин А.Н. 1877, Алжирия, С.-Петербург, Типография В.А. Политики, 309 с.
 Ланда Р. 1999, История Алжира. XX век, Москва, «Наука», 306 с.
 Хмелева Н.Г. 1973, Государство Абд аль-Кадир Алжирского, Москва, «Наука», 125 с.
 Abou-Khamseen, Manssour A. 1983, The First French-Algerian War (1830-1848), A Reappraisal of the French Colonial Venture and the Algerian Resistance, University of California, Berkeley, 309 p.

³⁵ Bellemare 1863, 363.

³⁶ Churchill 1867, 304.

³⁷ Buoyerdene 2012, 217.

- Ageron Ch.R. 1991, Modern Algeria, A History 1830 to the Present, Hurst and Company, London, 166 p.
- Bellemare A. 1863, Abd-el-Kader, sa vie politique et militaire, Editions Bouchene, Paris, 462 p.
- Buoyerdene A. 2012, Emir Abd El-Kader: Hero and Saint of Islam, World Wisdom, 286 p.
- Churchill Ch. H. 2010, The Life Of Abdel Kader: Ex-Sultan Of The Arabs Of Algeria (1867), Kessinger Publishing, 346 p.
- Kiser J. W. 2008, Commander of the Faithful: The Life and Times of Emir Abd el-Kader (1808-1883), Monkfish Book Publishing Company Rhinebeck, New York, 361 p.
- Laremon R. R. 1999, Islam and the politics of resistance in Algeria, 1783-1992, Africa World Press, 2000 p.
- Marston E., Petzon B. 2013, The Compassionate Warrior, Abd el-Kader of Algeria, Wisdom Tales, 195 p.
- <https://www.algerianembassy.org/about-algeria/Revolt-Sheikh-Bou-Maza.html> (ներբեռնման օրը՝ 22.10.2020).

ԻՐԱՎԻՃԱԿՆ ԱԼժԻՐՈՒՄ. ԷՄԻՐ ԱԲԴ ԱԼ-ԿԱԴԵՐԻ ՀԱԿԱՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ՓՈԽԸ (1844-1847 ԹԹ.)

Արամ Գասպարյան

Ամփոփում

1840-ական թվականներն Ալժիրի հակաֆրանսիական պայքարի ամենածանր ժամանակաշրջանն էին: 1844 թ. ֆրանս-մարոկկոյական պատերազմը և Մարոկկոյի պարտությունը մեծ հարված էին Ալժիրում Աբդ ալ-Կադերի ազատագրական պայքարի համար: Այնուամենայնիվ, հակաֆրանսիական պայքարը շարունակվում էր: 1845 թ. Ալժիրում բռնկվեց շեյխ Բու Մազայի ապստամբությունը: Այս ժողովրդական շարժումը կարճ ժամանակում տարածվեց ողջ երկրով մեկ: Միևնույն ժամանակ, Աբդ ալ-Կադերը, վերադառնալով Մարոկկոյից, շարունակեց իր պայքարը: Ստեղծված իրավիճակը լրջորեն անհանգստացրեց ֆրանսիացիներին, որոնք դաժան ճնշումների ենթարկեցին ալժիրցիներին: Ալժիրի գեներալ-նահանգապետ Բյուժոյի քայլերը տվեցին սպասված արդյունքը: Բու Մազայի ապստամբությունը ճնշելուց հետո ֆրանսիացիները իրենց ողջ ուժերը նետեցին Աբդ ալ-Կադերի դեմ: 1847 թ.

վերջին Աբդ ալ-Կադերը, հայտնվելով անելանելի վիճակում, վայր դրեց զենքը և հանձնվեց ֆրանսիացիներին:

Բանալի բառեր՝ Աբդ ալ-Կադեր, Բու Մազա, Ալժիր, Մարոկկո, Ֆրանսիա, ապստամբություն, հակաֆրանսիական:

СИТУАЦИЯ В АЛЖИРЕ: ПОСЛЕДНИЙ ЭТАП АНТИФРАНЦУЗСКОЙ БОРЬБЫ АБД АЛЬ-КАДИРА (1844-1847 ГГ.)

Арам Гаспарян

Резюме

1840-е годы были для Алжира одним из самых тяжелых этапов антифранцузской борьбы. С 1844 года франко-марокканская война и поражение Марокко явились огромным ударом для освободительного движения Абд аль-Кадира в Алжире. Тем не менее антифранцузская борьба продолжалась. В 1845 году в Алжире вспыхнуло восстание шейха Бу Мазы. Это народное восстание за короткое время распространилось по всей стране. По возвращении из Марокко Абд аль-Кадир не прекращал антифранцузскую борьбу, что вызывало серьезную обеспокоенность французов. Действия Бюжо – генерал-губернатора Алжира – привели к ожидаемым результатам. Подавив восстание Бу Мазы, французы направили все свои силы против Абд аль-Кадира. В конце 1847 года Абд аль-Кадир, оказавшись в безвыходном положении, сложил оружие и сдался французам.

Ключевые слова – Абд аль-Кадир, Бу Маза, Алжир, Марокко, Франция, восстание, антифранцузский.

THE SITUATION IN ALGERIA: THE LAST PERIOD OF ABD AL-KADER'S ANTI-FRENCH STRUGGLE (1844-1847)

Aram Gasparyan

Abstract

The 1840s were one of the most difficult periods of anti-French struggle for the Algerians. The Franco-Moroccan war of 1844 and the defeat of Morocco was a huge blow for Abd al-Kader's liberation movement in Algeria. Nevertheless, the

anti-French struggle was still going on. In 1845 Sheikh Bou Maza's revolt broke out in Algeria. This popular uprising spread throughout the country in a short time. At the same period Abd al-Kader continued his struggle after returning from Morocco. This situation seriously disturbed the French. The latter acted harshly and cruelly. General Bugeaud's steps brought the expected results. After suppressing Bou Maza's revolt the French threw all their forces against Abd al-Kader. By the end of 1847 Abd al-Kader, being in a desperate situation, laid down his arms and surrendered to the French.

Key words – Abd al-Kader, Bou Maza, Algeria, Morocco, France, uprising, anti-French movement.